

Kirikud kui vabaihendused

Mulle kui teoloogile, vaimulikule ja kirikuajaloolasele on isiklikult vastumeelne kõneleda kirikutest kui vabaihendustest või mittetulundusühingutest. See ei ole eklesioloogiline või kanooniline, vaid ilmalik määratlus, mis näeb Kirikus üksnes inimeste poolt «usulistele vajadustele rahuldamiseks» asutatud ühingu. Erinevad kristlikud konfessioonid – õigeusklikud, katoliiklased, luterlased ja teised – tunnistavad Nikaia usutunnistuse sõnadega oma usku ühteainsasse, pühasse, katoelsesse ja apostlikku Kirikusse, mille on rajanud Jumala Poeg Jeesus Kristus. Me usume, et Kirikule on pandud alus ülevalt, erinevalt inimeste poolt asutatud maistest ühingutest.

Sekulaarne riik ja usulised ühendused Eestis

Pikka aega tunnustasid kristlikud Euroopa riigid kirikut erilise, jumaliku institutsioonina. Ilmalikud – aga samal ajal usutunnistuselt kristlikud – valitsejad võisid küll teha katseid haarata kiriku üle kontroll, ent samas tagasid nad kirikule tegevusvabaduse oma missiooni täitmisel.

Alles viimaste sajandite revolutsioonid muutsid riigi suhtumist. Esitati loosung: kirik tuleb lahutada riigist! Eestis viidi see põhimõte lõplikult ellu pärast iseseisvumist, kõigepealt 1920. aasta põhiseadusega, mille § 11 sätestas: «Riigiusku Eestis ei ole», ja seejärel 1925. aasta usuühingute ja nende liitude seadusega, mis seadis usuühingute korraldusele ja tegevusele uued, kirikuelu detsentraliseerivad raamid.

Kirikust sai sekulaarse riigi silmis vabaihendus, mittetulundusühing, mis oli ühel pulgal kõigi teiste ühingutega. Teen siinkohal väikese kõrvalepõike sõjajärgse Eesti ajalukku. 1934. aastal nentis luteri pastor **Jaan Järve** oma kolleegidele esinedes, et 1925. aasta usuühingute seadus jagas kiriku (ta pidas silmas luterlikku kirikut) iseseisvateks ühinguteks (kogudusteks), mis kõik olid juriidiliselt võrdsed ilmalike ühingutega nagu piimaühing, turbaühing jne.¹

Kirikute õiguslik positsioon muutus mõnevõrra alles 1937. aastal välja töötatud uue põhiseadusega, mis nägi ette võimaluse anda suurematele kirikutele (toona olid nendeks Eesti Evangeelne Luterlik Kirik ja Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik) avalik-

¹ *Veiko Vihuri*. Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2007, lk 71–72.

õigusliku juriidilise isiku staatuse. Uue põhiseaduse § 14 ütleb: «Suuremaile kirikuile võidakse seadusega anda avalik-õiguslikke aluseid. Riigikirikut ei ole.» Sel puhul kirjutab pastor Jaan Järve rahulolevalt, et kirik «ei ole enam vaevusallitav asutis, keda püüti kõigiti hoida õiguslikult ühel tasemel turba-, spordi- ja muude ühingutega»². Kauaks seda riigivõimu lahkust ei jätkunud, sest 1940. aastal toodi Eestisse nõukogude võim, mis nägi ühe oma eesmärgina religiooni väljasuretamist.

Pärast rohkem kui pool sajandit kestnud nõukogude võimu kokkuvarisemist pääsesid kirikud getost (teoloog **Toomas Pauli** määratlus). Asemele tulnud liberaalses demokraatias tohib riik usuvabadusse vaid rangelt piiritletud juhtudel sekkuda. Eesti Vabariigi põhiseaduse § 40 ütleb: «Igaühel on vabadus nii üksinda kui ka koos teistega, avalikult või eraviisiliselt täita usutalitusi, kui see ei kahjusta avalikku korda, tervist ega kõlblust.» Liberaalse arusaama kohaselt eksisteerib riik kodanike jaoks, mitte vastupidi. Liberaalne riik peab tagama kodanikele eneseteostuseks õigused ja vabadused.

Siseministeriumi usuasjade osakonna töötaja **Ringo Ringvee**, kes käsitleb oma doktoritöös riigi ja usuliste ühenduste suhteid aastatel 1991–2008 ning on riigiametnikuna selle teemaga hästi kursis, kirjutab: «Sekulaarse ning neoliberalistliku riigi suhe usulistesse ühendustesse on pragmaatiline... Kokkuvõtvalt võib öelda, et riigi ja religiooni suhted on nõukogudejärgses Eestis kujunenud valdavalt konfrontatsioonivabalt. Usulistele ühendustele on tagatud tegutsemisvõimalused nii seadusandlikul tasandil kui praktikas.»³

Muuseas, Ringvee rõhutab, et ka õigeusu kirikuga seotud probleemide lahendamist käsitles riik pragmaatiliselt, üksnes õigusliku küsimusena: «Tähelepanu väärrib, et kogu 1993–2002 väldanud õigeusu kiriku protsessi ajal, milles põimused nii ajaloolised, religioossed, kirikuloolised, õiguslikud ning mitmed teised aspektid, käsitles riik küsimusteringi juriidilise probleemina ning seda sõltumata valitsuskoalitsioonidest.»⁴

Nagu näeme, on toonane riiklik positsioon tänaseks oluliselt muutunud, sest pragmatism on kõrvale heidetud ning riigivõim on valmis laupkokkupõrkeks riigi ühe suurima usulise ühendusega – Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirikuga (MPEÕK). Nagu me hästi teame, on viimasel ajal koguni kõlama pandud MPEÕK ja Pühtitsa Jumalaema Unumise kloostri kui usuliste ühenduste sundlõpetamise ähvardus.

² Põhiseadus ja Rahvuskogu. Tallinn: Rahvuskogu, 1937, lk 398–400.

³ *Ringo Ringvee*. Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2011, lk 187, 189.

⁴ Samas, lk 188.

Kui me eeldame, et Eestis kehtib ja toimib jätkuvalt liberaalne õigusriik, siis millisel põhimõttelisel alusel seisavad praegu kehtiva põhiseaduse valguses riigi ja usuliste ühenduste kui eraõiguslike vabaihenduste suhted?

Siis, kui riigikirikut ei ole...

Eesti Vabariigi 1992. aasta põhiseaduse §-s 40 on korratud sõjaeelse põhiseaduse sätet: «Riigikirikut ei ole.» Seda lauset mõistetakse tavaliselt nõnda, et ükski Eestis tegutsev kirik ei saa taotleda endale riigikiriku staatusele sarnanevat positsiooni. Enamasti on seejuures vaadatud just Eesti Evangeelsele Luterlikule Kirikule kui ajalooliselt suurimale eesti rahvusest kristlasi hõlmavale kirikuorganisatsioonile, kellel võiks taoline ambitsioon olla.

Kuid seda põhiseaduse sätet tuleb vaadelda ka vastupidises suunas: kui riigikirikut ei ole, siis ei ole ka riigil õigust sekkuda mitte ühegi kiriku kui vaba kodanikuühenduse siseasjadesse ja hakata otsustama nende usudoktriini, juhtimise või kanooniliste sidemete üle.

Teisiti on näiteks Taani kuningriigis, kus kiriku asju otsustab parlament, sest Taani luterlik kirik on ajaloolistel põhjustel riigikirik (täpsemalt *Folkekirken*, rahvakirik, mis teeb antud juhul sama välja). 2012. aastal andis Taani parlament samasoolistele paaridele õiguse abielluda ning ka riigikirik pidi hakkama niinimetatud sooneutraalseid abielusid sõlmima. Vaimulikele on antud õigus sellisest talitusest keelduda, kuid piiskop peab sel juhul leidma asendaja.

Meil, Eestis, on mõeldamatu, et Riigikogu või Vabariigi Valitsus saaks kohustada usulisi ühendusi läbi viima usulisi talitusi ja kiitma heaks seisukohti, mis on nende usutunnistusega vastuolus, või määrata ametisse kirikujuhte – Eesti Vabariigis ei ole riigikirikut.

Niisamuti on mõeldamatu, et sekulaarne võim esitab kirikule kui vabaihendusele nõudmise muuta oma kanoonilist alluvust või kirikuosaduslikku kuuluvust. Näiteks katoliiklaste jaoks on kanooniline side Rooma paavstiga võõrandamatu osa katoliiklikust usust. Kaugemast minevikust võib meenutada luterlaste ja kalvinistide sunniviisilist ühendamist Preisi kuninga Friedrich Wilhelm III poolt aastal 1817, mis viis selle otsusega mitte nõustunud konfessionaalsete luterlaste tagakiusamise ja emigreerumiseni USA-sse. Just nimelt ajaloos aset leidnud riikliku ülekohtu kordumise ja usulise enesemääramise mahasurumise vältimiseks on vabas ühiskonnas kehtima pandud põhimõtte, et valitsus peab austama usuvabadust ja usklike valikut.

Aga kas rahvas kui Eesti põhiseaduse kohaselt kõrgeima võimu kandja saaks usuühingutele ja nende liikmetele ettekirjutusi teha? Mõne nädala eest võis Rahvusringhäälingu (ERR) portaalist lugeda uudist, et ERRi poolt tellitud Kantar Emori uuringu kohaselt toetas 59 protsenti küsitletutest MPEÕK sidemete

katkestamist Moskva patriarhaadiga, vastu oli 19 protsenti ja 22 protsenti ei osanud vastata. Eesti rahvusest inimestest pooldas seda koguni 75% ja vastu oli 8%, muust rahvusest pooldas 25% ja vastu oli 41%⁵. Uuring viidi läbi 10.–16. oktoobrini 2024. aastal.

Selline uuring võib olla informatiivne, ent kindlasti mitte relevantne. Usulise ühenduse kanoonilised või muud laadi suhted teiste kirikutega on eranditult nende endi asi, mitte kellegi teise asi. Taolisi küsimusi ei saa panna rahvahääletusele. Eriti just liberaalsed poliitikud armastavad rõhutada, et põhiõiguste üle ei saa hääletada.

Vabaihendused ja poliitika

Ma peatun veel ühel aspektil, millele tuleks tähelepanu pöörata. Aeg-ajalt on kõlanud väide, et kirik ei tohi sekkuda poliitikasse. Usukaugetes ringkondades mõeldakse selle all tavaliselt seda, et kirik ei peaks ühiskondlik-poliitilistes küsimustes oma arvamust avaldama. Mõistagi ei saa usulised ühendused osaleda valimistel, sest nad pole erakonnad. Samas ei ole neil keelatud väljendada seisukohti mistahes ühiskondlikes küsimustes. Näiteks Eesti Kirikute Nõukogu (EKN) on võtnud sõna abordi, eutanaasia, perekonna ja abielu ning muudeski küsimustes.

Selleski mõttes ei erine usuühendused teistest maailmavaatelistest vabaihendustest, mis tegutsevad oma eesmärkide saavutamise nimel, sageli koguni riigivõimu rahalisel toel. Demokraatlikus riigis ei ole valitsusasutustel mitte mingit õigust keelata kirikuid osalemast ühiskondlik-poliitilises tegevuses, kui nad seda soovivad. Kui valitsus peaks seda tegema, rikutakse sellega usklake õigusi. Igal kodanikul, kuid samuti igal kodanikuühendusel on õigus – seaduse raamesse jäädes – korraldada isegi selliseid meeleavaldusi, mis valitsusele või paljudele kaaskodanikele ei meeldi. Näiteks paljudes riikides korraldavad kristlikud organisatsioonid meeleavaldusi veel sündimata laste eluõiguse kaitseks – asi, mis paljudele inimestele kahtlemata ei meeldi, ent mida Eestis kaitseb põhiseadus.

Jaanuaris 2023 teatas sotsiaaldemokraadist siseminister **Lauri Läänemets**, pidades silmas liikumise KOOS tegelaste soovi alustada oma valimiseelset poliitilist miitingut palvusega Aleksandri Nevski katedraalis (mille MPEÕK asjaolude selgumisel tühistas): «Meie seisukoht on alati olnud selline: **kiriku igasugune poliitiline tegevus Eestis on lubamatu, kirik ja poliitika peavad olema**

⁵ Enamik Eesti elanikke soovib, et MPEÕK katkestaks sidemed Moskvaga [Elektroniline ressurss] // Eesti Rahvusringhääling. URL: <https://www.err.ee/1609494589/enamik-eesti-elanikke-soovib-et-mpeok-katkestaks-sidemed-moskvaga> (vaadatud 30.01.2025).

teineteisest lahus. [*Minu rõhutus – V.V.*] Kui see toimub, siis see tuleb viivitamatult lõpetada.»⁶

Sarnast seisukohta kordas minister Läänemets alles hiljuti, 23. oktoobril 2024, parlamendis tehtud poliitilises avalduses, öeldes, et «meie läänelikus sekulaarses demokraatias on riigi kohustus ... tagada ka seda, et usk on vaba poliitilisest agendast.»⁷ Jääb arusaamatuks, millisele õiguslikule alusele siseminister seda väites tugineb.

Ometi on riik teatud puhkudel nõudnud usulistelt ühendustelt poliitiliste avalduste tegemist. Aprillis 2022 ärgitas Siseministeerium EKN-i mõistma hukka Venemaa Föderatsiooni sõjategevust Ukrainas. Siseministeeriumi tollane asekancler **Raivo Küüt** nõudis kirikutelt teatud poliitilise agenda omaksvõtmist: «Eesti Kirikute Nõukogu on meie partner, ja kui Vene Föderatsiooni agressioon Ukrainas algas, siis selgitasime, et Eesti ühiskonna sõjast tingitud lõhenemise vältimiseks **peavad nad selge ja ühemõttelise seisukoha kujundama, milles on kesksel kohal Putini režiimi agressiooni ja Vene Föderatsiooni ründe hukkamõist** [*minu rõhutus – V. V.*]. Selline seisukoht aitaks Eesti inimestel sõltumata rahvusest ja päritolust ennast üheselt defineerida.»⁸

Neist näidetest jääb mulje, et Siseministeeriumi arvates peavad kirikud toetama valitsuse poliitilist kurssi, ent ei tohi tegeleda sellise poliitilise tegevusega, mida valitsus heaks ei kiida. See on mõistagi autoritaarne muster ning sellisena täielikus vastuolus Eesti Vabariigi kui liberaalse demokraatliku riigi põhiseaduse vaimu, mõtte ja sättega. Põhiseaduse kohaselt on usulised ühendused vabad otsustama selle üle, kas ja mil määral nad soovivad osaleda ühiskondlikus tegevuses ja võtta seisukohti poliitilistes küsimustes. Ministril või ministeeriumiametnikul puudub õigus selles osas usulisi ühendusi manitseda või noomida.

Kokkuvõte

Kokkuvõtteks tahaksin niisiis rõhutada kahte olulist aspekti. Kuna Eestis ei ole põhiseaduse kohaselt riigikirikut, ei ole riigivõimul õigust sekkuda kirikute siseasjadesse – see on mõeldav üksnes väga piiratud ulatuses ja rangelt seaduses

⁶ Läänemets: kutsume metropoliidi vestlusele, ta ei tohi sekkuda Eesti poliitikasse [Elektroniline ressurss] // Postimees. URL: <https://www.postimees.ee/7702061/laanemets-kutsume-metropoliidi-vestlusele-ta-ei-tohi-sekkuda-estis-poliitikasse> (vaadatud 30.01.2025).

⁷ Läänemets: Eestis tegutsev kirik ei tohi olla seotud sõda toetava organisatsiooniga [Elektroniline ressurss] // Eesti Rahvusringhääling. URL: <https://www.err.ee/1609500181/laanemets-estis-tegutsev-kirik-ei-tohi-olla-seotud-soda-toetava-organisatsiooniga> (vaadatud 30.01.2025).

⁸ *Tiina Laura Kimmel*. LUUBI ALL } Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik pole sõjas poolt valinud [Elektroniline ressurss] // Postimees. URL: <https://www.postimees.ee/7512174/luubi-all-moskva-patriarhaadi-estis-õigeusu-kirik-pole-sojas-poolt-valinud> (vaadatud 30.01.2025).

sätetatud juhtudel. Isegi riikliku julgeoleku argument ei saa tühistada põhiseadusega tagatud õigusi ja vabadusi.

Samas on vabaühendustel, s.h usulistel ühendustel, õigus ja lausa kohustus sekkuda riigi ja ühiskonna asjadesse, kuna demokraatlik õigusriik eksisteerib oma kodanike ja elanike hüvanguks ning ka usklikud inimesed, koguduste liikmed, on osa ühiskonnast kui tervikust. Nad võivad väljendada seisukohti, mis enamusele ei meeldi, ja see on kooskõlas vaba ühiskonna põhimõttega.

Erinevad kirikud korraldavad oma elu iidsete kaanonite ja muu kirikuõiguse alusel, kuid seejuures nad saavad kasutada ka demokraatliku õigusriigi pakutavaid võimalusi. Riigivõim on kohustatud austama õiguskuulekalt tegutsevaid usulisi ühendusi ning mitte takistama nende tegevust ideoloogilistel või poliitilistel põhjustel.